

PRIM BERTRAN I ROIGÉ

LES CERÀMIQUES GRISES DE SANT PERE DEL PEDRÍS

0. FITXA TÈCNICA

Jaciment: Sant Pere del Pedrís.

Lloc: Partida de El Pedrís.

Municipi: Bellcaire d'Urgell.

Comarca: La Noguera.

Bisbat: Urgell.

Coordenades: 41° 46' Long. N.

4° 33' Lat. E.

Correspon al full 360 del mapa escala 1/50.000 de l'Institut Geogràfic i Cadastral.

Accessos: Per la carretera comarcal de Tàrrrega a Binèfer (C-148), a l'altura del quilòmetre 6, hi ha un camí de bona factura, en direcció S-W. A 800 metres hom troba l'església i a 130 metres d'aquesta, en direcció a ponent, hi ha el gran roc o «pedrís» que presidia el poble medieval. També és accessible des de Bellcaire d'Urgell, tot seguint el «camí del comte», en direcció W, es localitza l'objectiu a una distància de 2,5 quilòmetres.

1. INTRODUCCIÓ

La primera relació que vàrem tenir amb aquest jaciment fou durant el curs acadèmic de 1972-73, amb motiu de la redacció de la nostra tesina de llicenciatura, dirigida pel professor Manuel Riu. En ella poguérem estudiar el priorat de l'orde de Sant Joan de Jerusalem ubicat en aquest paratge, amb el desenrunament de les restes de l'església i dependències annexes, ruïnes que evidenciaven una església romànica de la darrerria del segle XI o principi del XII, avui malauradament desapareguda del tot.

L'any 1980, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya ens autoritzà i subvencionà una excavació a l'indret on hi havia ubicat el castell i el poble medieval. La primera quinzena del mes de juliol d'aquell any, juntament amb un equip de joves de Belcaire,¹ vàrem procedir a l'excavació de cinc punts diferents de l'àmbit urbà, de manera que permetés tenir coneixement global dels diferents indrets i de les possibilitats que representava. Les exploracions arqueològiques les vàrem realitzar en quadrícules de 4 m², ubicades en els punts indicats al mapa anex. Es féu necessari procedir amb tota urgència, ja que el terreny, dedicat fins feia poc a conreu de cereals i ametllers, amb un sòl bàsicament argilenc, havia d'ésser destrossat per a aconseguir-ne la matèria primera de cara a una empresa de materials de construcció de Balaguer.

Iniciades les tasques i tot i haver procedit amb la cura i rigor adients, ens trobàrem amb el fet que, els diferents conreus establerts sobre la zona, tot i que foren realitzats amb estris agrícoles poc profunds, havien destrossat i capgirat els possibles estrats. Les cinc quadrícules presentaven una potència màxima de 50 cm, punt a partir del qual apareixia la roca argilosa viva i verge, sense cap senyal (en els llocs excavats) de treball humà.

Coneixent bé la tipologia constructiva tradicional al país, és fàcil comprendre que les parets i manta vegada els seus assentaments, fets de tàpia o blocs d'argila assecats al sol, són fàcils de destruir per l'acció simple dels agents atmosfèrics, als que pot unir-se també la destrucció per a aconseguir les pedres tallades que, en alguns casos, formaven una, dues o més filades prèvies a l'assentament dels murs de tàpia dels habitatges i corrals. És de creure que moltes de les cases de pagès disseminades pel terme i que tenen el seu origen al llarg del segle XVIII,² presenten en la seva estructura inferior trossos de pedra no usuals al país, i que versemblantment procedien del poble abandonat. Aquest procés de degradació i de desaparició de la pedra ha arribat al límit final en la desaparició, pedra a pedra, del mur meridional de l'antiga església romànica, encara vers l'any 1976, existent i ben conservat fins a 0,15 m, després de l'arrancada de la volta, i que avui orna l'interior d'una d'aquestes masies, propietat d'un important terratinent.

L'observació prèvia del jaciment permet adonar-nos de la seva ubicació i dispersió.

Ubicació en un indret estratègic, al final de l'extrem oest de la plana del Mascançà, a les envistes de Balaguer, que domina visualment de forma completa i perfecta, així com de tota la serra d'Almenara i del seu darrer bastió, el castell

1. Formaven part del mateix: Maria Solé i Cercós, Àngels Tolosa i Mediavilla, Xàvier Bergé i Mediavilla, Pere Folguera i Bertran i Montserrat Casas i Nadal.

2. Se'n conserven còpies de contractes a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Sant Joan de Jerusalem, sec. 2a., arm. 12, lligalls. També a Cal Notari del Pedrís, el masover de la qual, Joaquim Mas, ens en mostrà.

de la Ràpita, antiga fortalesa ibèrica, segons Ll. Díez-Coronel³ —també existeixen restes d'un jaciment ibèric al sud mateix del vilatge medieval del Pedrís—;⁴ així mateix també s'albira amb força claredat el poble de Bellmunt (que comptava amb una torre circular del segle XI, avui aterrada per a construir en el seu espai el dipòsit municipal d'aigua (potable) i el conegut Pilà d'Almenara, també de l'onzena centúria.⁵ Pel sud és important assenyalar l'esplèndid domini visual del Pla d'Urgell, fins a les elevacions de la serra de Prades, amb una no menys excellent vista de la suda de Lleida i la seva Seu Vella.

Els senyals que resten sobre la roca, la disposició de la mateixa, permeten deduir amb certa verosimilitud el seu aprofitament com a torre després de la reconquesta, vers el 1090. La ubicació d'un poble als seus peus, en el vessant meridional, arrecerat a la roca i formant un desnivell suau, degué ésser un fenomen posterior, possiblement de ple segle XII, després de la caiguda de Balaguer (1105), i aquest probablement no degué aconseguir una certa estabilitat fins després de la presa de Lleida (1149). El domini de l'indret sembla que fou encomanat i cedit, per part dels comtes d'Urgell, a una família de forta arrel al país, els Tarascó, originaris del castell del mateix nom, a l'actual municipi de Navès (Solsonès): els esposos Pere i Ramona, agafaren béns vacants al terme del Pedrís i, com a propietaris de la senyoria territorial, feren, el 21 de febrer de 1174, un establiment de cases al poble, entre el camí de Lleida i el de la Saida.⁶ Així, doncs, sembla que hi existia ja una població amb cases construïdes; possiblement, la repoblació del lloc, com en altres casos del país, degué realitzar-se vers el final del primer terç del segle XII.⁷

El 13 de maig de 1185, la comtessa Dolça i el seu fill Ermengol VIII donaren als Templers la meitat del castell i terme del Pedrís, i tot allò que comprenia, en propi i franc alou,⁸ mentre que la resta de terme i poble continuava en mans d'altres propietaris, com Guillem de Torra, els Tarascó, Bernat de les Avellanes, etc.

Amb la supressió de l'orde militar, el 1312, els seus béns anaren a parar a la de Sant Joan de Jerusalem, entre 1317 i 1318, sota el control d'un prior i vinculats a la comanadoria de Gardeny (Lleida).

3. Díez-CORONEL MONTULL, Luis: *Una antigua torre-atalaya en el castillo de la Rápita, «Ilerda», 27 (1973), pàg. 23.*

4. Aparegueren el 1980, pel mes d'agost, en una propietat de Can Pedrol, però malgrat fer-los saber l'importància de la troballa, fou malmesa en poques hores.

5. MIRÓ ROSINACH, J. M.: *Les torres de guaita i el Pilar d'Almenara, «Sió» (Agramunt), núm. 105 (1972), 1 pàg.*

6. La Saida és actualment un lloc despoblat que forma part del terme de Vallfogona de Balaguer.

7. BERTRAN, Prim: *Belcaire d'Urgell, perfil històric, Belcaire, 1982, pàg. 26.*

8. *Ibid.*

Coneixem la producció agrícola d'aquest priorat al 1360, que podem qualificar de notable si tenim en compte la crisi i el baix rendiment de les terres del Pla d'Urgell abans de la construcció del canal.⁹ La important producció de cereals explica l'existència dels cups o sitges que, al nostre jaciment, s'han conservat en bon estat en nombre de tres.¹⁰

No podem dir que la crisi de mitjan segle XIV hagués afectat profundament el priorat, ja que la producció agrícola no ho avala, ni tampoc els fogatges del 1370-80, que donen 8 llars per a l'indret, igual nombre, per tant, al dels repobladors del 1174.¹¹

Amb aquella data perdem el rastre de l'avaluació poblacional. Nosaltres som del parer que el poble degué haver desaparegut a la darrerria del segle XV. La documentació, prou abundosa, de les escames bèl·liques durant la guerra civil del 1462-72, pel que fa als pobles de l'Urgell,¹² no parla en absolut del Pedrís, quan aquest hauria hagut de jugar un paper important mentre la guerra s'en-callava entre Tàrrrega i Balaguer. Aquest fet i la reaparició d'un període de crisi agrícola i de pestes continuades a la darrerria del segle XV i principi del XVI a l'Urgell juntament amb el fet que a partir d'aquestes dates el priorat desaparegué dels comptes de la comanda lleidatana de Cases Antigues, de la que depenia després del seu pas als Hospitalers, creiem que no fa inversemblant situar el procés de despoblació en aquesta època.

El 1773, un informe de Guillermo Montero per al Reial Cadastre dóna compte de l'abandonament del lloc i del conreu d'una quarta part del seu terme per part de 21 propietaris de Balaguer.¹³

El pla parroquial del 1867 li donava 18 cases escampades, amb un total de 121 habitants.¹⁴ Avui és un agregat de Bellcaire d'Urgell.

2. MATERIALS

Els materials arqueològics que aconseguirem localitzar en els cinc sectors de l'excavació estan formats per:

9. MATEU GIRALT, Jaume: *La pagesia urgellenca abans del canal*, Barcelona, 1982, pàg. 171 *et passim*.

10. BERTRAN, Prim: *Op. cit.*, pàgs. 49-50.

11. *Censo de Cataluña ordenado por Pedro IV*, «CO.DO.IN.», XII, Barcelona, 1856, pàg. 61.

12. BERTRAN, Prim: *Tàrrrega en la revolta catalana contra Joan II*, «Ilerda», 43 (1982), pàgs. 359-376.

13. BERTRAN, Prim: *Bellcaire d'Urgell...*, apèndix 20.

14. *Ibid.*, pàg. 94.

1. Materials ceràmics.
2. Materials lítics (destrals polimentades i lloses de pedra planes per a tapar les boques dels cups, etc.).
3. Materials de ferro.

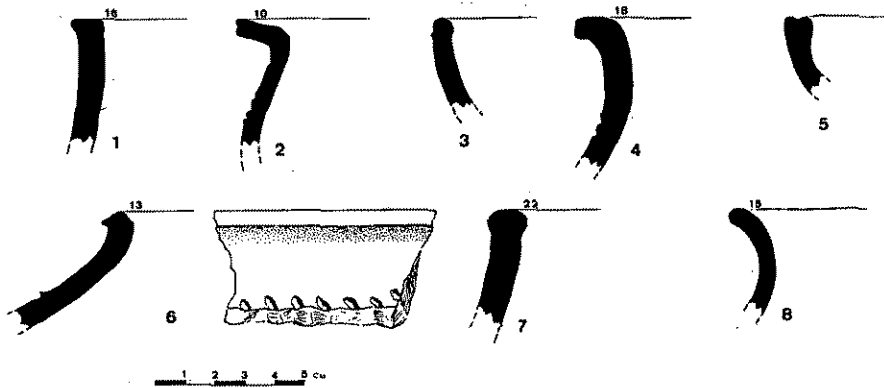
Ens interessa, per raons òbvies, remarcar aquí només el material ceràmic. Deixarem per a una altra ocasió l'estudi dels altres dos grups.

Convé aclarir que cap dels fragments que s'han trobat permeten la reconstrucció sencera de la peça, i només en alguns casos —els reproduïts— hem pogut identificar el diàmetre exterior de la boca, que s'indica a les diferents làmines en centímetres.

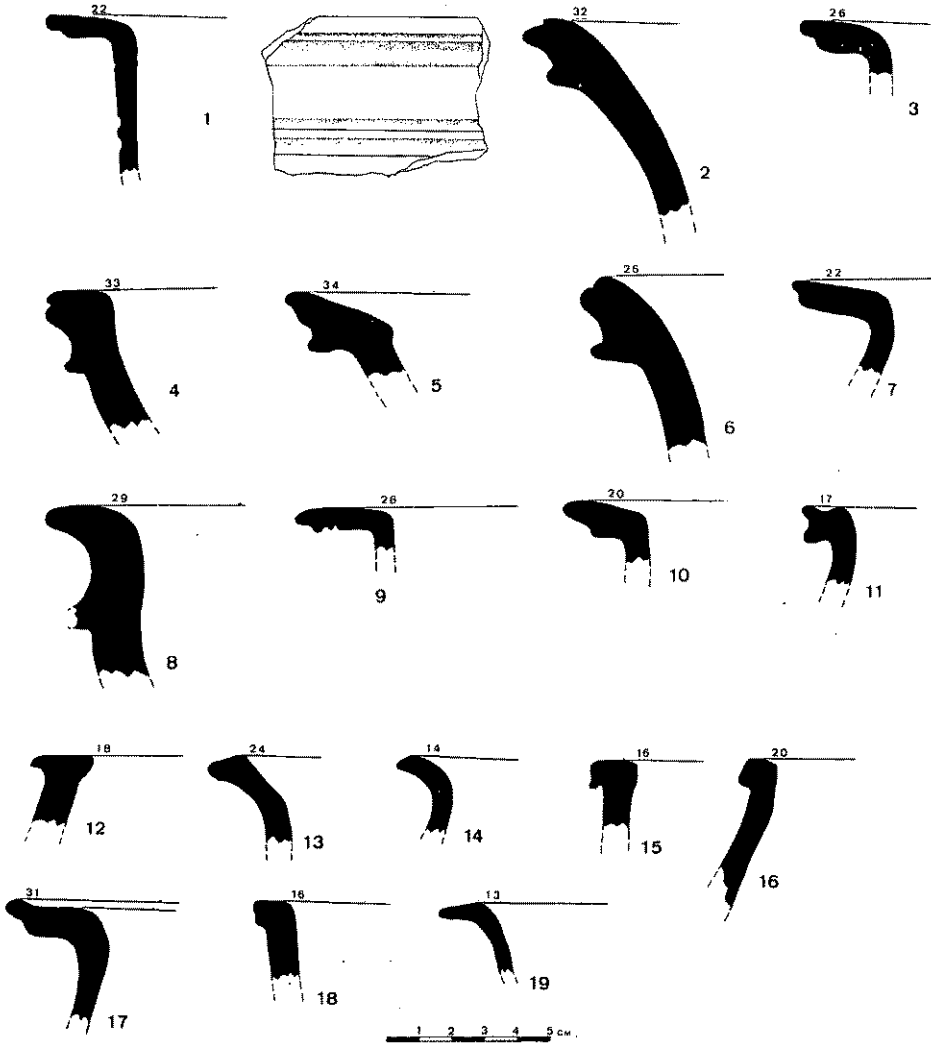
En no haver reeixit una recerca estratigràfica del material, com ja s'ha exposat anteriorment, hem procedit a una classificació d'acord amb criteris *relatius* o *comparatius*, basant-nos en la tipologia de la ceràmica (gruix, pastes, cuita, etc.) en relació amb les formes (gerres, olles, tupins, cossiets, tenalles, tapadores, plats i bacins, etc.).

2.1. LES VORES

Conformen el grup més nombrós dels fragments reproduïts, encara que no dels recollits en l'excavació. Hem pogut separar i classificar 33 tipus diferents de vores que apareixen a les làmines 1, 2 i 3. El criteri seguit per a aquesta tripartició s'ha basat en la tipologia de les pastes, de tal manera que s'inclouen diverses formes en cada grup o làmina.

Làm. 1. Sant Pere del Pedrís. Tipus de vores.

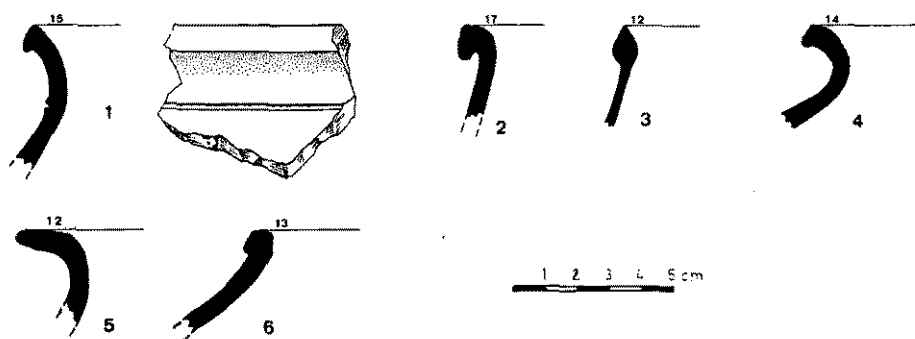

Làm. 2. Sant Pere del Pedrís. Tipus de votes.

a) La primera correspon a olles i bacins o petits bols (figs. 3 i 5), amb colls entrats (fig. 8) i vores més o menys planes i sortides (figs. 2 i 4) per a rebre una tapadora. La pasta, de to gris bru, presenta abundós desgreixant de quarç blanc, de trituració, volum i repartició irregulars, amb alguna bossa d'aire. El gruix dels fragments oscilla, d'acord amb la mida virtual de les peces, entre 1 i 0,5 cm. La diversitat de les vores és acusada, des de les que presenten una vora plana i lleugerament sortida (fig. 1) o més aviat arrodonida amb un petit solc a la part superior (fig. 5) o més externa (fig. 2). Cal destacar el tipus de vora d'olla o de tupí de boca estreta, de secció triangular, amb el llavi una mica sortit vers l'exterior (fig. 6), o el de la vora arrodonida (fig. 3) amb incisió exterior, a la base del llavi.

b) El segon grup correspon a les pastes grises clares, fines, amb desgreixant de quarç molt triturat i de distribució en general regular. Alguns casos duen engalba negra mat (figs. 1, 2, 4, 6, 8 i 9). Corresponen a olletes i tenalles, algunes amb vores sortides vers l'exterior, amb la part superior plana (figs. 1, 3-5, 7, 9 i 10), i que pot dur un reforç per sota del tomb de la vora (figs. 1, 3, 7, 10 i 17), i fins i tot línies incises en la seva part inferior (fig. 9). Una varietat que sembla més pròpia de les tenalles és la de les vores sortides amb doble llavi (figs. 2, 6 i 8) o acompanyat d'un ribet o motllura (fig. 5). La varietat de vora amb doble llavi, interior i exterior (fig. 12), que apareix en algun fragment d'olla, té precedents en models de làmina 1 (fig. 7). Les vores curtament sortides vers l'exterior, amb la part superior plana (figs. 13, 15, 16 i 18), tenen també el seu precedent (làmina 1, fig. 4), i les hem localitzat amb certa abundor, sense que sigui possible identificar-se el tipus de peça a la qual pertanyen. Una varietat d'aquest grup l'ofereixen les vores amb solcs superiors i/o laterals (figs. 11 i 15). Per últim la vora d'extrem arrodonit amb el llavi sortit (figs. 14 i 19) compta també amb uns precedents menys evolucionats (fig. 8 de la làm. 1). El gruix d'aquests fragments també oscilla, d'acord amb les proporcions de la peça, de 1,5 cm (fig. 8) a 0,45 cm (fig. 20). L'amplada d'embocadura de les peces també és molt diversa, oscilla entre 13 i 33 cm de diàmetre exterior. La similitud de forns i pastes amb les que aparegueren al Pla d'Almatà de Balaguer, en la darrera campanya d'excavacions dirigida per Josep Giralt, és extraordinària, i fa pensar en la procedència d'un mateix taller.

c) El tercer grup de vores (làmina 3) és format pels sis fragments de ceràmica grisa molt clara, sense engalba, de textura molt fina, i fins i tot de gruix més regular, entre 0,3 i 0,5 cm. Sembla que tots ells pertanyen a olletes, possiblement bicòniques. Només en un cas (fig. 6) podem parlar d'una vora curtament sortida vers l'exterior, amb la part superior plana, mentre que els altres presenten formes distintes que recorden models anteriors, com el de vora sortida i de forma corbada i extrem arrodonit (fig. 5), molt similar als exemples de làmines anteriors (vid. làm. 1, fig. 8, i làm. 2, figs. 14 i 19). Segueixen les vores d'ex-

Làm. 3. Sant Pere del Pedrís. Tipus de vores.

trem lleugerament arrodonit amb el llavi caigut (figs. 1 i 4), encara que presenten diferències acusades de proporció entre els diàmetres del coll i el d'embocadura. Podem ressaltar dintre d'aquest model la figura 2, amb un llavi caigut força notable, bo i guardant un arrodoniment lleuger i singular en la cara interior. En darrer terme ressaltem la vora de la figura 3, de forma lanceolada o de bulb, que recorda els models musulmans de Lleida. L'amplitud màxima de la boca d'aquestes peces és també més regular, oscilla entre els 12 i els 17 cm de diàmetre. Nosaltres creiem que deuen correspondre a la darrera etapa d'habitatge, segona meitat del segle XIV i segle XV.

2.2. LES PANXES

La major part de les panxes de gerres i d'olles presenten formes llises i guixos diversos en les diferents tipologies de pastes. En no haver trobat cap forma sencera o que permetés una reconstrucció adient i clara, hem optat per a considerar solament aquells fragments de panxes que duen algun motiu ornamental incís.

En la làmina 4 apareixen vuit exemples de pasta grisa bruna, pertanyents a olletes bicòniques o tupins, de guix oscil·lant entre 0,6 i 1,3 cm, en les quals hom pot assenyalar:

a) Les decorades amb incisions que marquen línies horitzontals paral·leles (figs. 4-7), desiguals en profunditat, distància i acanalament, fetes amb el torn.

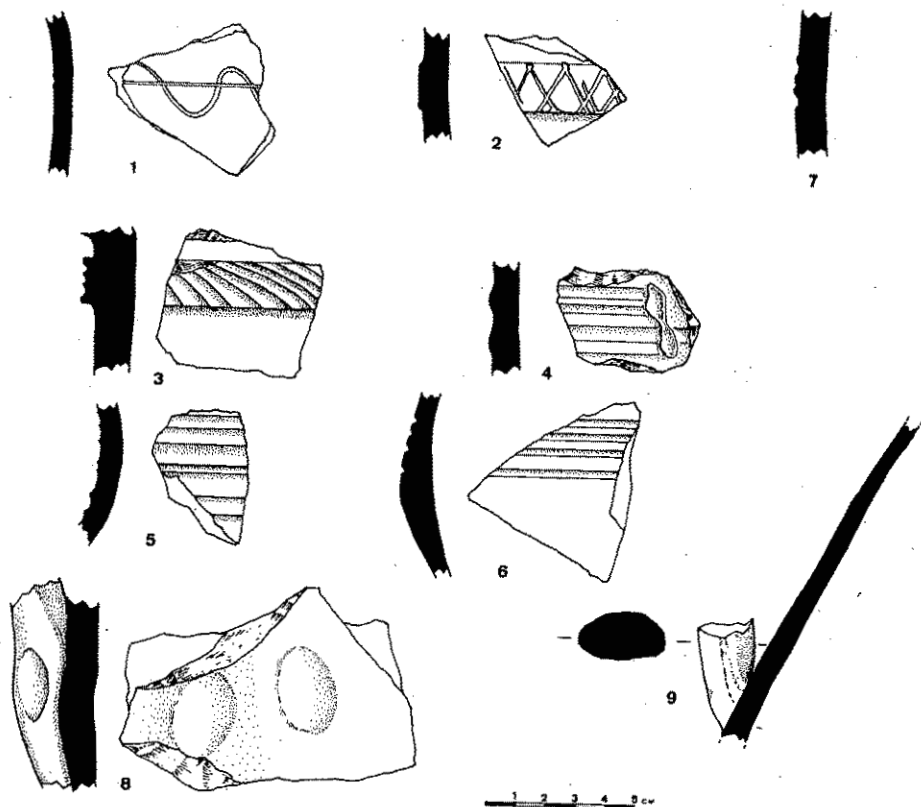
b) La línia ondulada superposada a una d'horitzontal, formant sanefa d'ones (fig. 11) o fins i tot la d'impressions lineals paral·leles interrompudes per impres-

sions digitals (fig. 4), realitzades amb la pressió de dos dits en angle agut sobre la superfície.

c) Les motlures sortides en forma de franja regular al redós de la panxa, les quals poden ésser decorades amb incisions triangulars fetes amb punxó (amb irregularitats no corregides) (fig. 2) o oblíques i més o menys paral·leles entre si (fig. 3); en qualsevol cas el gruix de la motllura és de 1,5 mm i 3,5 mm, respectivament.

d) Decoració amb impressions ungulars en la zona superior de l'olleta biconica (fig. 6 de la làmina 1), tot seguint un cercle irregular al voltant del coll.

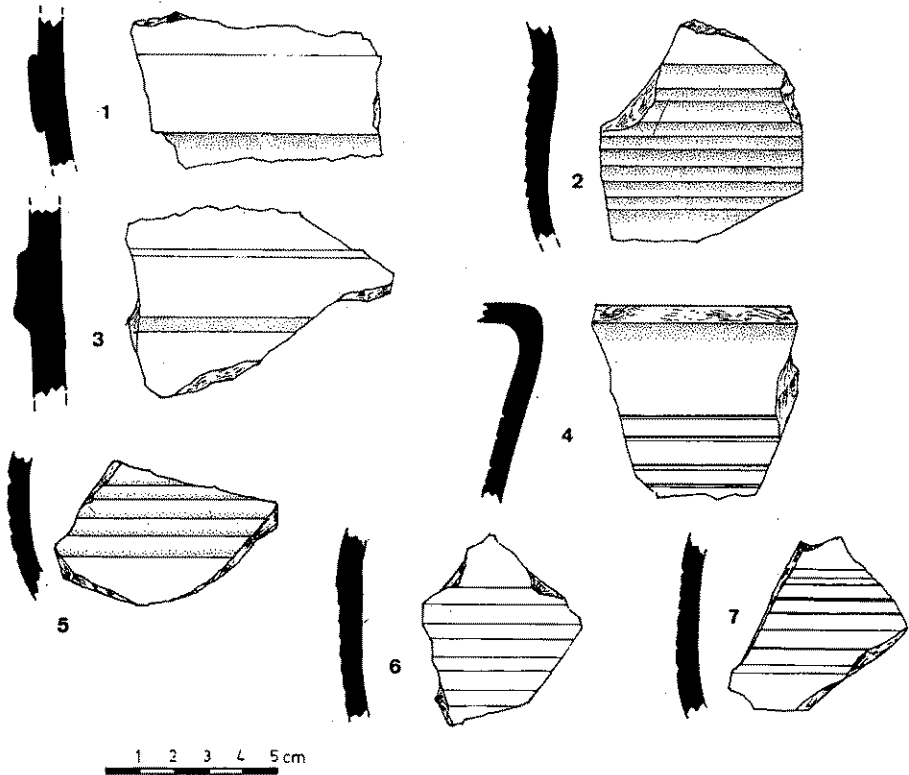
e) Les arracades de nanses són perceptibles en dos fragments de ceràmica corresponents també a dues panxes. En la figura 7 hom pot apreciar una decoració

Làm. 4. Sant Pere del Pedrís. Fragments de panxes.

molt simple, heretada de tipologies anteriors, consistent en el relleu deixat per un pessic digital fet amb el polze i l'índex, en la part ampla o d'origen de la nansa.

En la làmina 5 tenim set exemples d'altres fragments de ceràmica, en aquest cas grisa clara amb engalba negra i desgreixant de quarç abundós. S'hi repeteix l'element decoratiu de la motllura a tot el voltant (figs. 1 i 3), amb la diferència que en el primer cas sembla una adhesió a la peça feta *a posteriori*, mentre que en el segon fa l'efecte d'haver estat una elaboració a l'ensem i en el mateix torn que el conjunt de l'obra a la qual està adherida. Decoracions en línies paral·leles incises realitzades amb una pinta (figs. 2 i 5) bo i creant unes superfícies escamades o encavalcades òpticament, aconseguides, per la seva regularitat, aprofitant

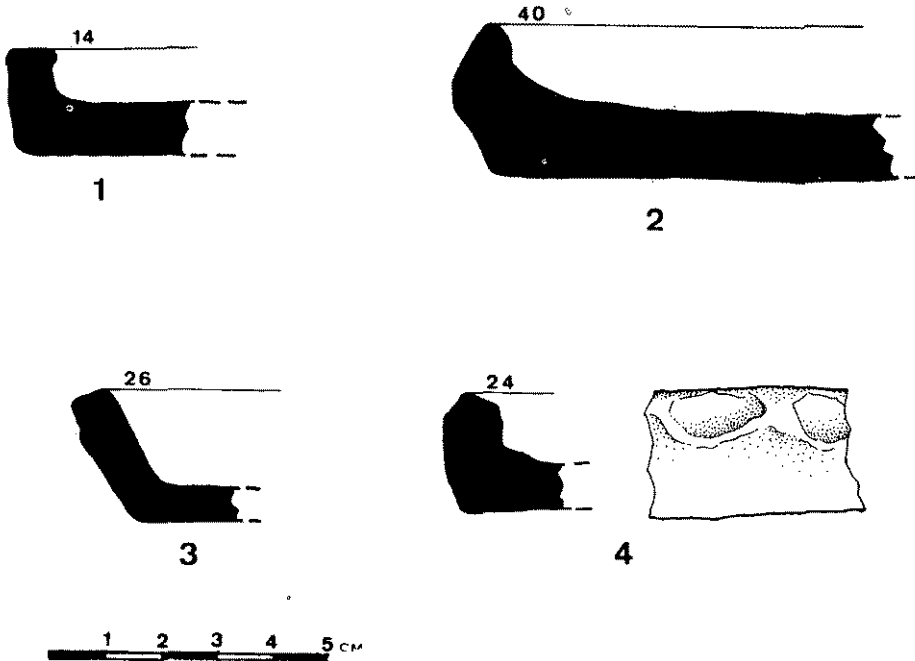
Làm. 5. Sant Pere del Pedrís. Fragments de panxes.

el moviment del torn; mentre que una altra incisió realitzada singularment amb algun instrument d'os o de fusta, donà lloc a l'exemple de la figura 4. En qual-sevol cas, vistos exemples paral·lels a Castelló de Farfanya i al Pla d'Almatà de Balaguer, podem atribuir a tenalles els fragments 1 i 3 i la resta a olles o tupins.

Els conjunts són atribuïbles als segles XIII-XIV, encara que més propis del XIII els de la làmina 4 i del XIV els de la 5.

2.3. TAPADORES

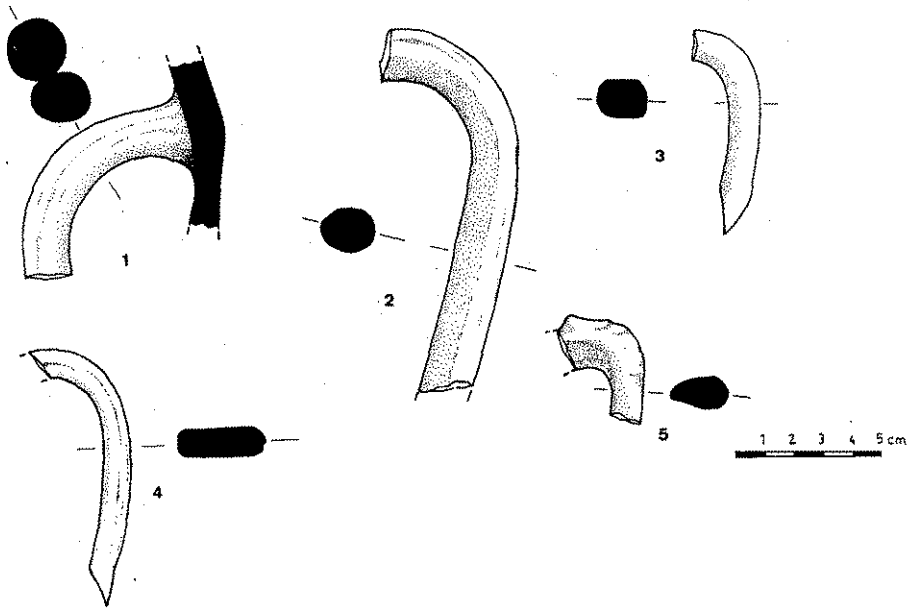
Han aparegut quatre fragments (làmina 6), que permeten fer-nos adonar d'una mínima varietat tipològica. Mida, formes i pastes són diferents. Les figures 1 i 3 corresponen a pastes grises clares, amb engalba negra, mentre que la 2 pertany a una de color gris bru. La darrera, que sembla més antiga, presenta un cercle màxim de 24 cm de diàmetre i amb una vora ornada amb impressions digitals. La tipologia dels altres tres exemples ens mostra diferents gruixos (d'1,2 a 0,6 cm) i diàmetres (de 40 a 14 cm), amb vores planes o corbades.

Làm. 6. Sant Pere del Pedrís. Tapadores.

2.4. NANSES

Hem localitzat diversos fragments de nanses de gerres, càntirs i tupins, però només cinc, al nostre parer, mereixen ésser considerats pel seu estat de conservació i forma. Representats a la làmina 7, corresponen a factures de ceràmica grisa clara, amb engalba negra mat; un dels quals podria correspondre a un tupí o gerreta de coll curt (fig. 5). Remarquem la irregularitat de les seccions, tant pel seu volum com també pel emmotllat, ostensiblement fet a mà, i que presenta ben a l'envista els senyals dels dits.

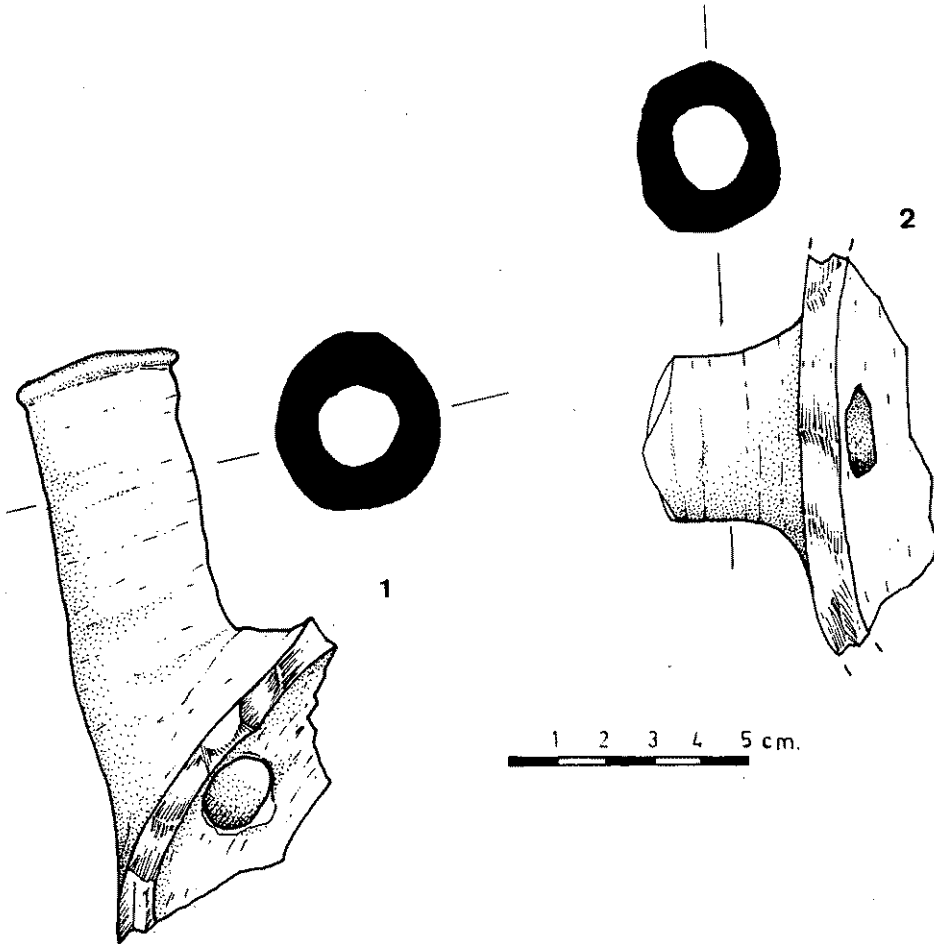
Làm. 7. Sant Pere del Pedrís. Nanses.

Les figures 2 i 4 duen en un dels costats i al llarg de tota la peça, una estria, possiblement realitzada amb l'estri auxiliar per a donar forma o la pressió de la mateixa pasta sobre la taula en arrodonir l'altre costat.

Les figures 3 i 4 corresponen a formes senceres, desenganxades simplement de la gerra.

2.5. BROCS

Els dos exemples que aportem a la làmina 8, sencer l'un i fragmentat l'altre, corresponen a un tipus de pasta grisa clara, el de la figura 1, i grisa molt clara el de la 2, amb textura de la pasta molt fina en tots dos casos. Les formes, visiblement irregulars, duen les empremtes de les mans al llarg del cilindre. El seu gruix és menor, encara que més irregular, en el 2.

Làm. 8. Sant Pere del Pedrís. Brocs.

Tot i apreciar-hi una diferència de temps entre ambdues peces, creiem que podrien situar-se al voltant de la catorzena tentúria.

3. *CONSIDERACIONS FINALS*

El conjunt de les peces que hem aportat a la consideració dels interessats en l'estudi de les ceràmiques grises medievals creiem que omple un punt, modest i molt concret, d'aquest camp.

L'evolució tipològica va de la segona meitat del segle XII al segle XV i comprèn progressivament ceràmiques de color gris bru, gris clar i gris molt clar, amb canvis en les formes que, malauradament, no coneixem o coneixem molt poc.

Esperem que en un futur immediat l'estudi de les restes ceràmiques, molt més completes i amb formes definides, aparegudes al Pla d'Almatà de Balaguer i a altres llocs, com Castelló de Farfanya i Torredà, permetin arribar a conclusions i a definir aspectes que a hores d'ara encara es mouen en el terreny de les hipòtesis en l'àmbit geogràfic on ens hem mogut.